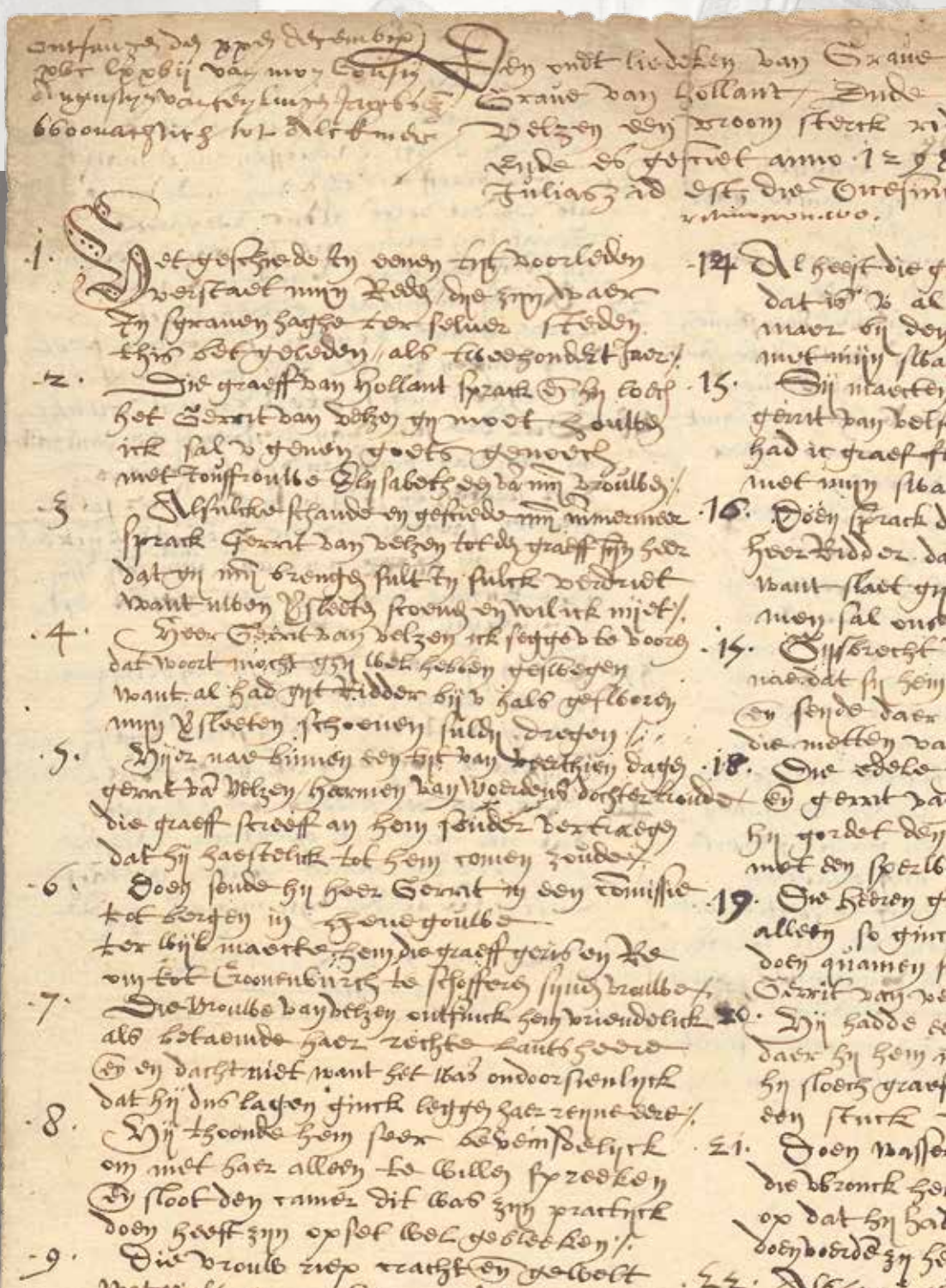

FLORIS V

VERSIES EN BEWERKINGEN
VAN EEN MIDDELEEUWS
HISTORIELIED

ONTVOERD EN VERMOORD

WIM VAN ANROOIJ

Floris v ontvoerd en vermoord

FLORIS V ONTVOERD EN VERMOORD

VERSIES EN BEWERKINGEN VAN EEN
MIDDELEEUWS HISTORIELIED

Ingeleid en uitgegeven door
WIM VAN ANROOIJ

Hilversum
Verloren
2025

De uitgave van dit boek werd mogelijk gemaakt door Stichting Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen.

Afbeeldingen op het omslag: Tombe van Floris V in de Grote Kerk te Alkmaar, Gerrit Lamberts, 1834. Tekening, penseel in grijs, zwart krijt, h. 375 mm x b. 250 mm. Amsterdam, Rijksmuseum, RP-T-1888-A-1644 en Leiden, Universiteitsbibliotheek, Ltk. 2348, r^o.

© 2025 Wim van Anrooij
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551495

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Vooraf	7
Inleiding	11
1 De moord op Floris v in de ogen van tijdgenoten	13
2 Het historielied over de moord op Floris v en de verbreiding van het verkrachtingsmotief	26
3 Stand van zaken	41
<i>Het achttienregelige gedicht (eerste decennia veertiende eeuw)</i>	42
<i>Het lange lied (ca. 1300), A- en B-versie</i>	42
<i>Het korte lied (ca. 1400): een bewerking van het lange lied</i>	46
<i>Samenvatting stand van zaken tot het Repertorium (1981) van M. Carasso-Kok</i>	51
4 Recente vondsten en inzichten	52
<i>Een Alkmaarse versie van het lied (ca. 1500): een bewerking van het korte lied</i>	52
<i>Het Leidse rederijkerslied (ca. 1600): een bewerking van het lange lied</i>	67
<i>Het lange lied (ca. 1300), C-versie (eind zeventiende eeuw)</i>	75
<i>De afschriften van Cornelis van Alkemade (tussen 1719 en 1727)</i>	77
5 De chronologische ontwikkeling van het historielied in vogelvlucht	83
6 Verantwoording van de editie	88
Kritische editie	95
Drie versies van het lange lied	97
<i>Het lange lied, versie A</i>	97
<i>Het lange lied, versie B</i>	103
<i>Het lange lied, versie C</i>	109
Twee bewerkingen van het lange lied	117
<i>Het korte lied</i>	117
<i>Het rederijkerslied</i>	122
Bewerking van het korte lied	131
<i>De Jochems-versie</i>	131

Bijlage	141
Diplomatische editie van de afschriften door Cornelis van Alkemade	143
<i>Het lange lied, versie A</i>	143
<i>Bewerking van het lange lied, het rederijkerslied</i>	147
<i>Bewerking van het korte lied, de Jochems-versie</i>	151
Verantwoording illustraties	163
Bibliografie	165
Register	177

VOORAF

Ruim dertig jaar geleden werd mijn aandacht getrokken door de beeldvorming rond de moord op de Hollandse graaf Floris V (1254-1296). Er bestaan namelijk diametraal tegenovergestelde opvattingen over de aanleiding tot de moord, niet alleen in het verleden, maar ook in onze eigen tijd. Sommige onderzoekers gaan ervan uit dat de graaf vermoord werd door de Hollandse edelman Gerard van Velsen – die nota bene was opgevoed aan het Haagse hof – omdat Floris zich te buiten zou zijn gegaan aan diens echtgenote; andere wijzen deze opvatting daarentegen resoluut van de hand. De standpunten over deze kwestie liggen kortom mijlenver uiteen. Degenen die geloof hechten aan het verkrachttingsverhaal beroepen zich onder meer op een middeleeuws historielied waarin de kwestie expliciet aan de orde komt, als schakel in een keten van geschonden eer en wraak met dramatische afloop en twee dodelijke hoofdrolspelers tot gevolg. Het is dit lied – in uiteenlopende versies en bewerkingen – dat in dit boek wordt ingeleid en uitgegeven. We hebben het hier over met afstand het oudste historielied afkomstig uit de Noordelijke Nederlanden. Op grond van de eeuwenlange populariteit van het lied mogen we gerust spreken van literair erfgoed.

Met de aanduiding ‘historielied’ sluit ik aan bij wat gangbaar is in de neerlandistiek en musicologie, maar ook bij het gebruik van het woord in de Vroegmoderne Tijd.¹ Het lied komt in twee varianten (te weten: het lange lied en een bewerking daarvan) voor in C.C. van de Grafts proefschrift *Middelnederlandsche historieliederen* (1904), de standaarduitgave tot op heden. Ze vat historieliederen op als ‘liederen [...] betrekking hebbende op een historisch feit’.² De Liederencbank geeft als definitie: ‘verhalend lied over een historische gebeurtenis of reeks gebeurtenissen’.³ Ook vroegmoderne geleerden die zich bezig-

1 Van Puffelen 1966 reflecteert op de aanduiding ‘historielied’. Dumolyn en Haemers 2014 nemen afstand van het hedendaagse gebruik van de term en kiezen voor een bredere benadering.

2 Van de Graft 1904, p. 10. Dumolyn en Haemers 2014 hebben kritiek op Van de Graft, met name op haar selectie. Daarbij moet natuurlijk wel in het oog worden gehouden dat Van de Graft niet de beschikking had over een moderne onderzoeksinfrastructuur. Ze stond overigens wel in contact met Willem de Vreese (p. 11-12 en p. 13 n. 5), maar die was nog maar recent begonnen aan zijn *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*.

3 Vgl. de alfabetische lijst van genres in de Liederencbank: https://www.liederencbank.nl/genre_lijst.php. De definitie in de Liederencbank wordt ter plaatse gevolgd door een nadere precisering: ‘Als de gebeurtenis actueel was ten tijde van het schrijven, kan het ook een *politiek lied* worden genoemd. Als het om een gebeurtenis uit de bijbel gaat, wordt het een *bijbels historielied* genoemd. Een politiek en/of historisch lied uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) wordt een *geuzenlied* genoemd als het vanuit oranjegezind en/of calvinistisch perspectief is geschreven. Een lied over een of meer gebeurtenissen die niet politiek, historisch of bijbels zijn, is een *verhalend lied*.’

hielden met het lied over de moord op Floris v verwezen er soms naar als ‘historielied’, zij het dat met het woord in die periode meer soorten liederen konden worden aangeduid dan volgens de moderne definitie.⁴

In de achterliggende decennia heb ik me meer dan eens met de beeldvorming rond de moord op Floris v beziggehouden, zowel in onderzoek als onderwijs. Ik publiceerde over een negentiende-eeuws jeugdboek van de Amsterdamse hoofdonderwijzer Pieter Jacob Andriessen (1815-1877) waarin Floris v een rol speelt (1995), besteedde aandacht aan graaf Floris in het kader van een studie (met andere auteurs) naar de zogenoemde Haarlemse gravenportretten en de beeldtraditie die door deze laat-vijftiende-eeuwse reeks paneelschilderingen in gang werd gezet (1997a), schreef over versies en bewerkingen van het lied over de moord (2000 en 2002a) en over de wijze waarop de herinnering aan de moord in en om Muiderberg – de plek waar Floris v aan zijn einde kwam – levend wordt gehouden (2007). Recent vestigde ik de aandacht op een achttiende-eeuwse toverlantaarnplaat met de beeltenis van Floris v (2023a). Tevens schreef ik over het vroegmoderne Luitboek van Thysius (2023b), waaraan we de melodie van het lied te danken hebben.

In de educatieve sfeer bereidde ik, samen met studenten (Lydeke van Beek, Willemien van Dijk, Michelle Verheij-van Dijk en Simone Wolff) en de toenmalige Leidse Scaliger-hoogleraar W.P. Gerritsen (†2019), de tentoonstelling ‘Floris v door de edelen vermoord. Zeven eeuwen beeldvorming’ voor, die gehouden werd in de Leidse Universiteitsbibliotheek (19 december 2002-26 januari 2003). Tijdens deze tentoonstelling – die vergezeld ging van een catalogus (2002b) – werd voor het eerst het in 1999 door mij teruggevonden handschrift-Jochems tentoongesteld.⁵ Ook schreef ik een bijdrage voor de website Literatuurgeschiedenis.nl (2002c), gericht op middelbare scholieren. Op deze website en op de app Vogala valt een uitvoering van het lied over de moord op Floris v te beluisteren, ontleend aan de cd ‘Pacxken van minnen. Middeleeuwse muziek uit de Nederlanden’ van Camerata Trajectina uit 1992. Deze cd – bij de totstandkoming waarvan ik destijds zijdelings betrokken was – kwam voort uit een interdisciplinaire themagroep die in 1991 gedurende een semester onder leiding van prof. dr. Frank Willaert (Antwerpen) in wekelijkse bijeenkomsten discussieerde over middeleeuwse lyriek en de bundel *Een zoet akkoord. Middeleeuwse lyriek in de Lage Landen* voorbereidde.⁶ Het was in die context dat ik de musicoloog prof. dr. Louis Grijp (†2016) leerde kennen, die mijn bemoeienissen met het lied door de jaren heen met interesse volgde en met wie ik tot kort voor zijn overlijden samenwerkte.⁷

4 Vgl. Spieghel en Van der Does 1591, fol. N111r^oa; Van Alkemade 1699, fol. 11112r^o en Le Long 1760, p. 17. Omdat het woord in de Vroegmoderne Tijd ook werd gebruikt voor verhalende liederen die inhoudelijk niet voldoen aan de moderne definitie – te denken valt aan lange liederen van soms meer dan honderd strofen die populair waren vanaf de zestiende eeuw tot in de negentiende eeuw en die terruggaan op gedrukte ridderlijke prozaromans – ligt het voor de hand om in het geval van de periode vóór 1800 tevens rekening te houden met een meer algemene betekenis in de zin van ‘gezongen verhaal’ of ‘verhalend lied’. Over de lange liederen die soms werden aangeduid als historielied (‘historie lied’, ‘historie-lied’, ‘historie-liedeken’ e.d.), zie Van Anrooij 2004, p. 174. Drs. Martijn Wijngaards (†2020) werkte aan de Universiteit Leiden onder leiding van dr. Olga van Marion en mij aan een dissertatie over genoemde lange liederen gebaseerd op ridderlijke prozaromans in druk, maar het was hem helaas niet gegeven zijn onderzoek te voltooien. Ik gedenk hem hier in vriendschap.

5 Het handschrift-Jochems dankt zijn naam aan een van de vroegere bezitters. De tentoonstelling trok landelijke en regionale aandacht, getuige artikelen in onder meer *De Telegraaf* (4 november 2002), *De Dordtenaar* (5 november 2002), *Leidsch Dagblad* (5 en 7 november 2002), *Trouw* (23 december 2002) en *de Volkskrant* (27 december 2002). Op 31 oktober 2002 verscheen een aankondiging in het elektronische tijdschrift *Neerlandistiek.nl*.

6 Willaert 1992. Deze themagroep vond plaats in het kader van het NWO-project Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen (1989-2003), dat onder leiding stond van prof. dr. Frits van Oostrom en aan de Universiteit Leiden werd uitgevoerd.

7 Van der Poel, Grijp en Van Anrooij 2016.

Het bezorgen van een editie van alle relevante versies en bewerkingen van het lied over de moord op Floris v was een lang gekoesterde wens. Niet eerder werden namelijk alle relevante varianten van het lied in samenhang uitgegeven. De standaardeditie is nog altijd die van C.C. van de Graft, die twee varianten van het lied opnam in haar *Middelne-derlandsche historieliedereren*. Dat leidde ertoe dat in de secundaire literatuur nogal makkelijk uitspraken over het lied werden gedaan zonder dat daarbij rekening werd gehouden met inhoudelijke varianten die voorkomen in minder bekende tekstgetuigen. De afronding van het project heeft geruime tijd op zich laten wachten. Daarom past hier een woord van dank aan het adres van prof. dr. Frits van Oostrom (Universiteit Utrecht), die me vanuit de Stichting Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen in de gelegenheid stelde om gedurende het eerste semester van 2017-2018 zonder veel onderwijsverplichtingen geconcentreerd aan deze uitgave te werken. Het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS) schiep in het najaar van 2023 de nodige ruimte om de editie af te kunnen ronden en verzorgde me van middelen om de fotokosten te dekken.

Zoals gezegd had ik al het nodige voorwerk gedaan. Ik heb in deze editie her en der gebruik gemaakt van eigen werk (ook in de formulering). Daarnaast zijn nieuwe onderzoeksresultaten verwerkt. Zo wordt verrassenderwijs nog steeds nieuw bronnenmateriaal ontdekt. Recent is bijvoorbeeld een gravure opgedoken met het portret van Augustijn van Teylingen Jacobsz. (1549-1625), van wie de zestiende-eeuwse bezitter van het handschrift-Jochems het lied ontving, en is inmiddels meer bekend over diens aanzienlijke intellectuele en maatschappelijke profiel. Ook wordt hier voor het eerst aandacht gevraagd voor een achttiende-eeuws handschrift van de oudheidkundige Cornelis van Alkemade (1654-1737) dat wordt bewaard in het Noord-Hollands Archief te Haarlem (Oude boekerij van de Stichting Bibliotheek Zuid-Kennemerland te Haarlem, Collectie, Toegang 1590, inv.nr. 14531), waarin deze antiquaar maar liefst drie varianten van het lied – een versie en twee bewerkingen – optekende.⁸ Dat deze bron – afgezien van een obscure vermelding in 1833 – zo lang aan het zicht van de wetenschap onttrokken bleef is goed te begrijpen wanneer we de overlevering in ogenschouw nemen: Van Alkemades handschrift gaat namelijk schuil in een oude druk, waarin het aan de achterzijde is meegebonden.⁹ Het betreft een exemplaar van de herdruk uit 1620 van de editie van de *Rijmkroniek van Holland*, die in 1591 als anonieme tekst was uitgegeven door de Amsterdamse rederijker Hendrik Laurensz. Spieghel (1549-1612), met medewerking van de Leidse humanist Janus Douza sr. oftewel Jan van der Does (1545-1604). De Leidse oudheidkundige Petrus Scriverius (1576-1660) stelde in 1614 trouwens de identiteit van de auteur van de *Rijmkroniek van Holland* vast: Melis Stoke. Hij deed dat in zijn bijdrage aan de Leidse stadsgeschiedenis van Jan Jansz. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden*.¹⁰

⁸ Cornelis van Alkemade is weliswaar niet helemaal vergeten binnen de geschiedschrijving, maar hij verdient een monografie. Er zijn tal van autografen van hem bekend, alsmede een enorme verzameling historische bescheiden (Schotel 1833 en Schotel 1847). Om te beginnen zou van dit materiaal de huidige verblijfplaats moeten worden achterhaald. Ik ben er niet in geslaagd een afbeelding van Van Alkemade te vinden.

⁹ Bij de obscure vermelding gaat het om Schotel 1833, p. 290-296.

¹⁰ Verkaik 1996, p. 14 n. 5 en Langereis 2001, p. 136-137. Voor Scriverius' bijdrage aan de Leidse stadsgeschiedenis van Orlers, vgl. Abbing en Tuynman 2018, p. 249, sub 1614-A. Orlers 1614 geeft aan dat Scriverius' bijdrage teruggaat op Scriverius 1612, maar voor de gelegenheid wel 'seer verrijckt ende verbeterd' (p. 212) is door de oorspronkelijke auteur. Zie over dit laatste Tuynman 1997, p. 86-88 en Tuynman 2001, p. 268-270 (met kritiek op Langereis 2001, die bij haar omgang met de bronnen geen rekening houdt met de analytische bibliografie). Tuynman was een leerling van W.Gs Hellinga, die de analytische bibliografie introduceerde in de neerlandistiek, en dat is te merken ook! Sinds Burgers 1999 gaat men er vanuit dat Stoke niet verantwoordelijk was voor de gehele *Rijmkroniek van Holland*, maar alleen voor het vervolg, dat tot stand kwam in 1301-1302. Het is dit vervolg waarin onder meer de geschiedenis van Floris v wordt beschreven.

Afgezien van de presentatie van nieuw bronnenmateriaal biedt deze editie ook op andere wijze meer dan voorgaande studies. Hier krijgt het laat-zestiende- en vroeg-zeventiende-eeuwse netwerk van Leidse geleerden, studenten, drukkers en rederijders die zich op enigerlei wijze met het lied bezighielden voor het eerst nadere contouren. Hieruit blijkt dat het een al te eenvoudige voorstelling van zaken is dat het lied over de moord op Floris v alleen door het ‘volk’ – door eenvoudige lieden, zeg maar – werd gezongen en doorgegeven. Ook de intellectuele elite was daarbij betrokken. Afgezien van de Sleutelstad waren er meer, veelal Hollandse steden waar het lied bekend was of waar de inwoners zich op andere wijze verbonden voelden met de traditie, zoals Alkmaar, Amsterdam, Haarlem, Muiden, Muiderberg en Rotterdam. Tevens wordt hier voor het eerst gewezen op een Engels werk van George Tooke (1595-1675) en wordt een Russische tekst gesignaleerd van Fjodor Glinka (1786-1880), die beide invloed hebben ondergaan van de liedtraditie, hetzij direct of indirect.

De historicus prof. dr. Jan Burgers (Amsterdam) attendeerde me in 2002 op het bestaan van het achttiende-eeuwse handschrift van Van Alkemade, waarvoor ik hem zeer erkentelijk ben. Mijn dank gaat tevens uit naar prof. dr. Peter Gumbert († 2016), die lang geleden bereid was samen met mij de handschriften Ltk. 168 en Ltk. 194 te bekijken. Beide handschriften maken deel uit van de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die is ondergebracht in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Ook de vorige eigenaar van het handschrift-Jochems – dat hij in het voorjaar van 2024 aan de Universiteitsbibliotheek Leiden schonk – bedank ik hier nogmaals voor de bijzonder ruimhartige wijze waarop hij zijn eigendom bij herhaling voor onderzoek beschikbaar heeft willen stellen.

Dr. Ingrid Biesheuvel ten slotte bedank ik voor haar bereidwilligheid het gehele manuscript door te lezen en van commentaar te voorzien. Tevens was zij behulpzaam bij het corrigeren van de drukproeven en het samenstellen van het register. De Stichting Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen was zo genereus om te voorzien in de productiekosten van het boek.

Ootmarsum, 15 mei 2024

INLEIDING

1 DE MOORD OP FLORIS V IN DE OGEN VAN TIJDGENOTEN

Sommige personen of gebeurtenissen uit de geschiedenis van de Lage Landen maken deel uit van het Nederlandse collectieve geheugen. De vermeende betekenis van iemand of van een voorval in het verleden, traditievorming, onderwijs: het is vaak moeilijk uit te maken hoe het proces van canonisering precies in zijn werk gaat. De Hollandse graaf Floris v is zo iemand. Na op zaterdag 23 juni 1296 te zijn ontvoerd door een groep edelen die hem naar Engeland wilde brengen, werd hij op woensdag 27 juni vermoord door Gerard van Velsen. De aanleiding tot de moord alsook de precieze toedracht van alles wat daaraan voorafging en wat erop volgde, houdt de gemoederen al ruim zeven eeuwen bezig. Alleen al de toeschrijving van een in Rijnsburg opgegraven schedel aan Floris v leidde tot een fikse discussie.¹

De moord en de gebeurtenissen eromheen worden vanaf de vroege zestiende eeuw in beeld gebracht op afzonderlijke prenten, als illustratie in geschiedwerken, school- en kinderboeken, op schoolplaten, kinderprenten, prentbriefkaarten en niet zo lang geleden nog in een stripalbum en het (oude) Nederlandse paspoort.² De vroegste afbeelding, in de vorm van een houtsnede, komt voor in de *Divisiiekroniek* van Cornelius Aurelius uit 1517 en stelt de terechtstelling voor van degenen die betrokken waren bij de moord op Floris v (afb. 1).³ De beeldvorming kwam echter al veel vroeger op gang door middel van middeleeuwse liederen, gedichten en kronieken. In die middeleeuwse beeldvorming omtrent de moord speelde het verkrachtingsverhaal een overheersende rol en dat

1 In 1949 en 1951 werden de stoffelijke resten opgegraven van de graven van Holland die in de abdij van Rijnsburg lagen begraven. Dijkstra 1979 meent dat één van de schedels kan worden toegeschreven aan Floris v; Cordfunke, Van der Borg en Maat 1998 tekenen daar bezwaar tegen aan. Lanting en Van der Plicht 1995-1996 trekken de door Cordfunke, Van der Borg en Maat gevolgde onderzoeksmethode in twijfel (waarover Maat reeds publiceerde in *NRC Handelsblad* van 28 maart 1996). In Rijnsburg gaat men er vooralsnog vanuit dat de bewuste schedel toebehoorde aan de Hollandse graaf. Vgl. Van Anrooij 2002b, p. 102-104, nr. 54 en 56.

2 Veel beeldmateriaal is bijeengeplaatst in Van de Waal 1952, dl. 1, p. 283-287 en dl. 2, afb. 116-118; Hugenholtz 1977 en Heij 1996. Zie voor schoolplaten van Johannes Hendricus Jurre (1875-1946) en Johan Hendrik Isings (1884-1977), Van Anrooij 2002b, p. 99-102, nr. 52 en 53, voor een negentiende-eeuwse kinderprent met onderschrift op rijm Anoniem 1850-1881 en voor het stripalbum De Boer en Kramer 1996.

3 Van de Waal 1952, dl. 1, p. 137 gaat ervan uit dat de houtsnede voor een ander doel werd vervaardigd (in de hoofdttekst zegt hij: 'stellig voor een ander doel vervaardigd'; in het onderschrift bij de illustratie formuleert hij voorzichtiger en acht hij het 'waarschijnlijk').

en besprake hē sere en seide: Nieuw broeder wildi v onterē d; ghi m; deser sake voert wa-
ren soude willē of ghjts machte hadt. Ic legt v voerwaer ist d; gyt v ondwit dese moor-
denaers te liue te houdē wi worden daer om vā desen volke in d; chē geslagē en wes
wi anders beginnē of voertkerē willē dan dat wi die ludē vanden huse helpen winnē
en laten de stedē van hollāt en van zeelant daer mede begaen en die ouer rechtē so doe
wi quaet en en ōwinnē oech der scandē nimmermeer want wi warē dā beter thups ghe-
bleuen die graue vā cleue sach wel an dē gelate vande volke dattet hē niet begomē en
dachte en liet of dat hi voer hadde te doe en belette hē mittē volke thups te bedinnē
en te bestormen en wonnēt en die daer op waren wordē alle seker geleit. Doe dese ludē
en ōraders aldus vādē huse genomē en geuangē worden quā een gerucht on dēn lie-
nemers dat die graue van cleue
noch ijmervā sine was gerrit vā
nellen en sine mede gesellē te lie-
ue te houdē hier om liepē die lie-
nemers idē wapē en riepē waer
pemēt so hoene wie hi waer dpe
die moordenarē wech vore n oft
hoer lijē behoudē woude de sou-
de dpe eerste wesen dpe daer om
steruē soude. als dpt gerucht en
getoep ald? onder desen volke
was sondē si ghesilt wordē dpe
graue vā cleue moft hē die moer-
deners leuerē als hi dede. Daer
hāmē gerrit vāvellen en dede hē
leggē voer al dē gemenē volke
alle den toetoēst vā deser ōrade-
rie en iāmerlijs doots. Die van
dordrecht haddē huge van baer-
lant dpe kienemers haddē willē
van teplingē en noch ij. and dpe
vā delft haddē willē vā saenden
die vā haerlē haddē aernt vā bē
scoop die graue van cleue hadde
gerrit vā craiēhorst m; noch iij.
en dese geuangē werden al ont-
hoeft en op rad geset. Die vā ley-
den haddē gerrit vāvellen. Dese
heren gerrit wordē grote sware
pinen an gedaē bouen enich ander wāt hi wert al leuende en naect in enē tōne geslotē
die mit scarpē nagelē en spikerē vol geslagē was en worde also alle die stede vā leyden
doer ouer alle die straten gerolt ende nae vele ādere sware pinen wort hi al leuēde op
een rat geset en onthoeft. En alle dat hē ten negende lede an ginc wort op radē gheset
en gedoot en vele worter wten lāde ōdriuen en ōiaecht dpe hollands hebbē dat hups
te cronenburch ter neder geworpē en ter aerde toe geslecht en togē voert om dat huis
te mudē te winnen ende te ōwoesten mer daer en vōden si niemēt op want si alle voer
vlucht warē gewordē welke huis beuolē wort te bewarē dirch vā haerlē dpe daer op
bleef leggē vā des lants wegen onlange tijt na desen maectē die gemeen steden vā hol-

Afb. 1 Terechstelling van de
betrokkenen bij de moord
op Floris v, anoniem, 1517.
Houtsnede, voorkomend in
de *Divisiiekroniek* (1517) van
Cornelius Aurelius, uitge-
geven door Jan Seversz. te
Leiden. Den Haag, Konink-
lijke Bibliotheek, 1084 A 6,
fol. 184r^o.

zou ook na de Middeleeuwen nog lang zo blijven. Floris v zou zich hebben vergrepen aan de vrouw van Gerard van Velsen, en laatstgenoemde zou uit wraak de graaf om het leven hebben gebracht.

Middeleeuwse en latere bronnen zijn allerm minst eenduidig in hun weergave van de feitelijke toedracht rond de moord en wat erop volgde. Ook over de motieven van de samenzwervers bestaan uiteenlopende opvattingen. Dat geldt al direct voor de twee vroegste getuigenissen: de zogenoemde Weense nieuwsbrief (zo genoemd omdat hij in Wenen wordt bewaard) en het vervolg van Melis Stoke op de *Rijmkroniek van Holland* (hierna kortweg de *Rijmkroniek*).⁴ De Weense nieuwsbrief werd vermoedelijk kort na de gebeurtenissen opgesteld en in omloop gebracht. Met het oog op een zo breed mogelijke verspreiding werd de tekst in het Latijn geschreven. Melis Stoke vervaardigde zijn vervolg zo'n vijf jaar na de gebeurtenissen, in 1301-1302. Stokes verslag van de laatste dagen van Floris v is aanmerkelijk uitgebreider dan dat in de Weense nieuwsbrief en berust voor een belangrijk deel op informatie uit de eerste hand: Stoke geeft aan dat hij ooggetuigen heeft gesproken en dat hij aanwezig was bij de bekentenis die Gerard van Velsen aflegde te Dordrecht.

In de Weense nieuwsbrief wordt Gijsbrecht van Amstel aangewezen als 'de aanstichter van al het bedrog'.⁵ Hij, Herman van Woerden en Gerard van Velsen worden daarin genoemd als degenen die de moord pleegden. Het zijn de namen van deze drie edellieden die telkens opduiken in latere bronnen inzake de moord. Ieder van hen had zo zijn eigen redenen om zich tegen Floris v te keren, ondanks pogingen tot verzoening van laatstgenoemde.⁶ Bij een weging van hun rol tijdens de moord is het van belang in gedachten te houden dat Amstel en Woerden zwagers waren en dat Velsen een aanverwant was van Woerden. In recente publicaties bestaat verschil van inzicht over de precieze familierelatie tussen Amstel en Woerden. Volgens Th.A.A.M. van Amstel was Herman van Woerden getrouwd met Elisabeth van Amstel, een zuster van Gijsbrecht van Amstel.⁷ B. de Keijzer betoogt daarentegen dat Elisabeth van Amstel nooit heeft bestaan en het product is van historische mythevorming, maar ook in zijn reconstructie van de familierelatie waren Amstel en Woerden zwagers: Gijsbrecht van Amstel zou – in een eerste huwelijk; zijn tweede huwelijk werd omstreeks 1275 voltrokken – getrouwd zijn geweest met Berta van Woerden, een oudere halfzuster van Herman van Woerden (ze deelden

4 De in het Latijn gestelde Weense nieuwsbrief (*De morte Florentii comitis Hollandiae*) is bewaard gebleven in het zestiende-eeuwse hs. Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, Codex 9099, fol. 1r^o-2r^o. De brief wordt gevolgd door de *Annales Maurimonasterienses* (fol. 3r^o-4v^o). De benedictijner abdij Marmoutier (ook wel Maursmünster genoemd) ligt in de Elzas, ten noordwesten van Straatsburg. In deze annalen worden gebeurtenissen vermeld over het jaar 814 en de periode 1098-1299; het gedeelte tot 1218 gaat terug op oudere bronnen. Berichten over het Duitse Rijk worden erin afgewisseld met lokale en regionale gebeurtenissen uit de Elzas. Zie voor deze gegevens het digitale repertorium *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*, sub *Annales Maurimonasterienses*. De Weense nieuwsbrief is voor het eerst uitgegeven in Verkaik 1996, p. 151-153 (met een Nederlandse vertaling op p. 153-154). Verkaik was de ontdekker van deze belangrijke bron. Gegevens omtrent de wordingsgeschiedenis van de *Rijmkroniek van Holland* ontleen ik aan Burgers 1999.

5 Ik citeer hier en verderop steeds uit de Nederlandse vertaling van de Weense nieuwsbrief (Verkaik 1996, p. 153-154).

6 Specifiek over Amstel Van Amstel 1999, p. 98-133. De Boer en Cordfunke 2010, p. 87 beschrijven in kort bestek de achtergrond van de verstoorde relatie van Amstel en Woerden met de Hollandse graaf. Het betrof een conflict van beide edelen met hun leenheer, Jan van Nassau, elect van Utrecht, dat speelde vanaf het midden van de jaren zeventig van de dertiende eeuw. Floris v schoot laatstgenoemde te hulp en onderwierp Amstel en Woerden door militaire actie te ondernemen, waarmee hij overigens zijn eigen positie ten opzichte van Jan van Nassau aanzienlijk wist te versterken.

7 Vgl. Van Amstel 1999, p. 93-95 en de genealogische tabellen op p. 242-243.

De moord op de Hollandse graaf Floris v heeft veel aandacht gekregen in de geschiedschrijving en literatuur van de Lage Landen, vooral die van het graafschap Holland en de latere Republiek. Dat begon al spoedig na de moord in 1296 en is sindsdien eigenlijk nooit opgehouden. Iedere tijd creëerde zijn eigen visie op de gebeurtenissen en de achtergronden daarvan, zowel in woord als beeld, want ook afbeeldingen verschenen sinds de vroege zestiende eeuw veelvuldig. Was graaf Floris de schurk die de echtgenote van Gerard van Velzen verkrachtte en kan de moord worden gezien als zijn verdiende straf, of ging Gerard van Velzen veel te ver door zich op gewelddadige wijze te verzetten tegen de van God gegeven landsheer? In dit boek wordt aandacht besteed aan de productie, overlevering en receptie van het historielied over de moord op Floris v, dat dateert van kort na de dramatische gebeurtenissen en dat daarna gedurende zo'n vijf eeuwen veelvuldig werd gezongen en besproken. Van dat lied bestaan uiteenlopende versies en bewerkingen – in handschrift en druk – die hier voor het eerst in samenhang worden bestudeerd en uitgegeven.

